

דף לח

'מתיב רב יוסף: ושויין שבוחשין את השתות בשבת ושותין זיתום המצרי. ואי סלקא דעתך לרפואה קא מכויין, רפואה בשבת מי שריי?'. דעת המגן-אברהם (שכח סקמ"ג) שרפואה שאסרו חכמים בשבת, אסורה גם לבריאים ולא רק לחולים. בין שאר ההוכחות להנחה זו הביא את סוגיתנו. ופרש ב'מחצית השקל' הוכחתו: אם נאמר שלבריאים מותר, מה מקשה רב יוסף הלא יש להעמיד מה שאמרו בוחשים את השתות, בבריאי – אלא משמע שלא חילקו חכמים בין בריא לחולה.

ובספר אגרות משה (או"ח ח"ג נד, ג) כתב לדחות הוכחה זו, שיש להבחין בין נטילת הרפואה ובין עשייתה, כלומר, גם לדעת הבית-יוסף שמתיר לבריאי, לא התיר אלא נטילת התרופה כגון בליעה או סיכה וכדומה, אבל עשיית הרפואה שאפשר שהוא עושה לאחרים, אין מקום לחלק בין בריא העושה לחולה, שהרי הרואה אותו מכין את הרפואה סבור שעושה אותה עבור חולה. וא"כ זהו שהקשה רב יוסף, אם שתיית רכה היא בגדר רפואה מהו זה שאמרו 'בוחשין את השתות' והלא עשיית הרפואה אסורה בכל אופן, הן בחולה הן בבריאי.

'אלא מה אית לך למימר גברא לאכילה קא מכויין... לישנא אחרינא אלא מה אית לך למימר גברא לאכילה קא מכויין ורפואה ממילא קא הויא...'. באור ההבדל בין שתי הלשונות, ע' בארוכה בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א קל.

'מה הוא אומר: המוציא לחם מן הארץ. רבי נחמיה אמר: מוציא לחם...'. בירושלמי מבואר שכמתחלוקתם כאן כן נחלקו ב'בורא פרי הגפן' אם לומר 'בורא' או 'הבורא'. (וכנראה הוא הדין לברכת שאר הפירות ולא רק ביין. או שמא דוקא לחם ויין שהן ברכות פרטיות, מתייחסת הברכה לחם ויין זה והם כבר יצאו ונבראו, אבל לא בברכה על המין בכללותו. ואולם אין נראה לחלק כן).

ועתה נוהגים לומר 'בורא' – כי רק ב'המוציא' מוסיפים 'ה' כדי שלא ייבלעו האותיות 'העולם-מוציא', אבל בשאר ברכות לא (עפ"י רא"ש, תור"י החסיד ועוד).

ומשמע מזה לכאורה שאין ענין לומר 'הבורא' כדי להראות שהלכה כחכמים וכדברי ר' זירא שבסמוך, להשמיענו טעמא ולהשמיענו הלכתא כרבנן – אלא כדעת בר רב זביד שלא חש לכך. וע' בשו"ת מהר"ם מיניץ (עז) שדחה שמא דוקא כאן יש לנקוט 'בורא' שכן לשון הכתוב בכל מקום. וגם משום שהיא ברכה מצויה מאד ויש לנקוט לשון רהוטה ויפה לדברי הכל. והרשב"א צדד שגמרא דידן חולקת על הירושלמי בזה וסוברת שבברכת פרי הגפן לא נחלקו. ואולי י"ל שרק בלחם הקפידו חכמים לומר 'המוציא' משום עירוב אותיות, אבל בשאר ברכות מודים חכמים שעדיף לומר ללא ה, שמשמע לשעבר ללא ספק.

עוד בענין זה – ע' מי השלוח ח"ב לקוטי הש"ס.

ויש לעיין מדוע ברכת השחר יש מהן הנאמרות ב-ה' כגון 'הנותן ליעף כח' [מה גם שלשון הכתוב בישעיה הוא 'נותן ליעף כח' ללא ה"א], ויש שאינן ב-ה' כגון 'פוקח עורים' [דוקע הארץ על המים].

וכן צריך באור שינוי טופסי ברכות, שחלקן בלשון עבר וחלקן לשון הווה. [ובכמה מקומות כתב השלחן-ערוך לשון הווה וחלקן אחרונים; כגון: 'המכין מצעדי גבר', ריח טוב בפירות, ריח טוב בפיירות, ריח טוב בפיירות, ריח טוב בפיירות].

וכן יש מן הברכות המתחילות בלשון 'אשר' [אשר יצר...]; 'אשר הכין מצעדי גבר' (לדעת כמה אחרונים); 'אשר גמלך...' (המברך לנוכח הארבעה שחיבים להודות); 'אשר נתן ריח טוב' (לדעת הא"ר) וחלקן ללא 'אשר'.

'משתבחין ליה רבנן לרבי זירא [את] בר רב זביד אחוה דר"ש בר רב זביד...'. היו משבחים לפני ר' זירא את החכם שהיה בנו של רב זביד. ונחסר שם החכם מן הספר (חכמת שלמה למהרש"ל).

(ע"ב) 'בשלמא כל שתחלתו שהכל נהיה בדברו שלקא בפה"א משכחת לה בכרבא...'. מבואר כאן שכרוב חי ברכתו 'שהכל'. וכן הוא בשלחן ערוך. וכן נקט במשנה ברורה (רה סק"ד) שכמות שהוא חי מברך עליו 'שהכל' אבל אם כבשו בחומץ וכד', מברך 'האדמה'.
ואולם בספרי זמננו 'מקור הברכה' (לוח ברכות עמ' יט) ו'וזאת הברכה' (בלוח ברכות עמ' 366 במהדורת תשנ"ח) נקטו כדבר פשוט שברכת כרוב חי 'האדמה'. וכנראה טעמם משום שעתה נשתנה הרגל בני אדם והרבה אוכלים אותו חי, כשהוא חתוך וכד'.

[ויש מקום לעיין בדבר, שהרי כשהוא בפני עצמו אינו רגיל להאכל כל כך, ושמו עדיין נחשב משוכח יותר בבישול כי כשהוא חי אינו ראוי אלא בדרך מסויימת ולא בפני עצמו [וקצת דומה לבצל ושום שאין רגילים לאכלם אלא עם לחם, אם כי יש לחלק]. ועל כן אפשר שיש לדמותו לבטנים חיים, שהורה הגרשו"א (מובא ב'וזאת הברכה' עמ' 191) שאם אינם קלויים יש לברך עליהם 'שהכל' הגם שראויים לאכילה בלא קלייה ויש גם שאוכלים אותם כך, אך כשהם קלויים משוכחים יותר וכך היא רוב אכילתם, הכי נמי היה מקום לומר בכרוב].

'אלא כל שתחלתו בורא פרי האדמה שלקו שהכל היכי משכחת לה'. הרשב"א דקדק מקושיא זו [והלא כל שאר הירקות מברכים עליהם 'בורא פרי האדמה' כשהם חיים ומה מקשה 'היכי משכחת לה'] שירקות הנאכלים כמות שהן חיים אך טובים גם כשהם מבושלים – ברכתן 'האדמה' גם כשהן חיים וגם מבושלים [ורב חסדא נקט רק האופנים הקיצוניים], ולכן מקשה היכי משכחת לה לירקות כאלו שלאחר בישולם נשתנו לגרעיותא, שברכתם 'שהכל' – זה אי אתה מוצא אלא בכגון תומי וכתרי.
וכן היא דעת הרא"ש ותר"י (בדהתוס'). ואולם הראב"ד (הובא ברשב"א) סובר שלדעת רב חסדא אפילו לא נפגם בבישול, עצם השינוי שבבישול משנה ברכתו ל'שהכל'.

'בתומי וכתרי'. מבואר כאן שברכת שום חי היא 'בורא פרי האדמה'. ודוקא שומין רכים שאז דרך בני אדם לאוכלן חיים, אבל שומים שהזקינו שהם חריפים מאד ואינם ראויים לאוכלם חיים בפני עצמם – ברכתם 'שהכל' (עפ"י ט"ז רה, הובא באחרונים). ויש סוברים שאפילו רכים אין מברכים עליהם 'בורא פרי האדמה' אלא במדינות שהדרך לאכלם רכים בלא פת, אבל במדינותנו לעולם אין דרכם להאכל כן בלא פת, ולכן ברכתם 'שהכל'. והוא הדין לבצלים (עפ"י שערי תשובה שם סק"ב. וכן מצדד החיי-אדם, וכן הסכים למעשה במשנ"ב, ע"ש ובשער הציון. וכ"כ באג"מ ח"א סב סד). ודעת הגר"ז (בשו"ע שם) לברך 'האדמה'.
[ונראה לכאורה שהסברה הנ"ל שאינם רגילים להאכל חי בפני עצמם, אינה סברה העומדת לעצמה אלא לומר שמשום כך עדיפים כשהם מבושלים, שאז נאכלים גם לבדן ולא רק כטפלים לדבר אחר. ואולם דבר שאינו נאכל מבושל, אעפ"י שבדרך כלל רגילים לאכלו עם פת – ברכתו כפי מינו, כגון מרקחת העשויה מאתרוגים וכד' שכתבו אחרונים לברך עליה 'העץ'.
[ובזה יש לישוב מדוע שמן זית ברכתו 'העץ' בחושש בגרונו ומערבו עם אניגרון (כדלעיל לו.) והלא אין רגילים לאכלו בפני עצמו, ומאי שנא מבצל. אך גם בלאו הכי לא קשה, כי באופן זה של אניגרון כן היא דרך בני אדם. ודומה למאכל של בצל מטוגן עם תבלינים, שודאי ברכתו 'האדמה']. גם י"ל כיון שהיא נאכלת אף בפני עצמה בכמות מועטת, הרי זו אכילתה (ע' בספר מקור הברכה עמ' סה)].

זאני אומר במחלוקת שנויה דתניא יוצאין ברקיק השרוי ובמבושל שלא נמוח דברי ר"מ...'. מכך

שמשוה הגמרא ירק חי שבישלו למצה שבישלה, משמע שגם דבר שנאפה יש בו תורת 'בישול' ואין אומרים כבר נשתנה ע"י האור באפיה ושוב אין הבישול משנהו. ומכאן מקור לדעת הר"א ממיץ שיש בישול אחר אפיה בשבת (ע' ב"י שיה, ה בשם הסמ"ג; שו"ת ר"י מסלוצק ח).

'עד כאן לא קאמר ר' יוסי התם אלא משום דבעינן טעם מצה וליכא'. פרשו רבני צרפת ז"ל: לאו דוקא 'טעם מצה' [והרי בלע מצה יצא. פסחים קטו:] אלא שצריך לחם עני והרי המבושלת מצה עשירה היא ואינה לחם עוני (תלמיד רבנו יונה).

יש להעיר שברשב"א משמע שתפס 'טעם מצה' כפשוטו, שהשוה מצה למרור, וכתב שר' מאיר מחלק בין מרור שבטל טעמו בבישול ובין מצה שאין טעמה בטל בבישול – הרי משמע שנקט 'טעם' כפשוטו. אך נראה שגם לדבריו אין הכוונה שצריך שהאדם יטעם באכילתו טעם מצה, שהרי בלע מצה יצא, אלא כל שאין בה טעם מצה אין זו 'מצה' שאמרה תורה אלא דבר אחר הוא [ונראה שפקע שם 'לחם' ממנו. כן משמע מדברי השואל בשו"ת מהרי"ל (קסה), שנסתפק בפת עכו"ם שבישלה ישראל]. ומכל מקום לענין ברכה אין שינוי זה גורע. (וע"ע במהר"ץ חיות הסבר נוסף. וצ"ב).

ולפי הסבר זה יש לישב סוגייתנו עם הסוגיא דפסחים (מא) שהשוותה דין מצה שנתבשלה לקרבן פסח שבשלו לאחר שצלאו. והתוס' שם כתבו שאין זה מיושב עם מסקנת סוגייתנו, דמשום 'טעם מצה' אתינן עלה ואינו ענין לקרבן פסח. אך לפי האמור י"ל שלענין זה השוו הדברים, שכשם שאינה נחשבת 'מצה' כשבטל ממנה טעמה בבישול, הכי נמי בטל שם צלי כשטעמו נשתנה ע"י הבישול. ונראה שלזה כיוון המהרש"א שם במה שנתקשה בדברי התוס' הלא גם גבי פסח יש לומר שצריך 'טעם צלי' כבמצה.

*

'עבודה גדולה חייבנו חז"ל, לברך מאה ברכות ביום, לחזור מאה פעם ביום על האמת כי ה' אלקינו הוא מלך העולם, והוא שנתן לנו כל הנאה, ואת הגוף ואת הנשמה ואת התורה ואת המצוות. אולם יסוד העבודה הזאת היא הכרת הטוב. ומדה זו אינה נפרדת לחלק שבין אדם למקום ולחלק שבין אדם לחברו. המדה אחת היא, והכופר בטובתו של חברו סופו לכפור בטובתו של הקב"ה. אי לזאת, ההקדמה החנוכית לעבודת 'ברכות הנהנין' היא מדת הכרת הטוב.'
(מתוך עלי שור ח"א עמ' קיב)

*

'אמרו עליו על ר' יחיאל מיכל מזלוצ'וב, אשר מיום עמדו על דעתו, לא היה כופף את גופו לעבר צלחתו ולא מטה פיו לעבר הכף אלא יושב הוד והדר כמלך על כס המשפט, ואת האכל הביא עד פיו. האוכל והנאכל – מי חשוב ממי? הוה אומר: האוכל ולא הנאכל, יבוא הטפל אל העיקר ואל יבוא העיקר אל הטפל' (מתוך חסידים ואנשי מעשה ח"א 'במעונות אריות').

דף לט

'זית שאמרו לא קטן ולא גדול אלא בינוני וזהו אגורי'. יש לפרש על פי פשט הלשון, שסוג ה'אגורי' הוא זית בינוני (כן משמע מרש"י ביומא פ. ד"ה והתניא. וכ"כ בתפארת ישראל כלים יז, ח). ויש אומרים שהאגורי